

УДК 378:001.891

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІКРОСЕРЕДОВИЩІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

© Василенко О.М

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Інформація про автора:

Василенко Ольга Миколаївна: ORCID: 0000-0003-0165-0497; o_vas@ukr.net; кандидат педагогічних наук; доцент кафедри соціальної педагогіки: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; вул. Артема, 29, м. Харків, 61002, Україна.

На основі міждисциплінарного підходу сучасної науки проведено обґрунтування суті соціальної відповідальності у мікросередовищі. За основу було обрано етимологічний аналіз, що базується на принципах семантичності, генетичності; термінологічний аналіз дефініції в науках. Охарактеризовано досліджуване поняття як прояв зв'язку і взаємозалежності особи і суспільства завдяки підзвітності, обов'язків на основі свідомого прояву власної позиції особистості, що забезпечує погодження вчинків особистості та мікросередовища з існуючими нормами й цінностями.

Ключові слова: соціальна відповідальність, відповідальність, обов'язок, взаємозв'язок, особистість, суспільство, мікросередовище, референтна група, міждисциплінарний підхід.

Василенко О.Н. «Социальная ответственность в микросреде: междисциплинарный подход»

На основе междисциплинарного подхода проведено обоснование сути социальной ответственности в микросреде. За основу был выбран этимологический анализ, что содержит принципы семантичности, генетичности, терминологичный анализ дефиниции в науках. Охарактеризовано исследуемое понятие как проявление связей и взаимозависимости личности и общества на основе отчетности, обязательств и социально-волевого проявления собственной позиции личности, что обеспечивает согласование поступков индивида и микросреды с общепринятыми нормами и ценностями.

Ключевые слова: социальная ответственность, ответственность, обязательство, отношения, личность, общество, микросреда, референтная группа, междисциплинарный поход.

O. Vasilenko «Social Responsibility in the Microenvironment: an Interdisciplinary Approach»

The author conducted essentially social responsibility in the microenvironment based on an interdisciplinary approach of modern science study. Etymological analysis was chosen as the basis, that grounded on the semantic and genetic principles; and analysis of terminological definitions in science. The paper characterized studied as a manifestation of the concept of connection and interdependence of the individual and society through accountability responsibilities through conscious and volitional manifestation of the individual's own position, which ensures coordination of actions of the individual and micro-existing norms and values..

Keywords: social responsibility, liability, obligation, relationship, identity, society, microenvironment, reference group, interdisciplinary approach

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Під впливом створення сучасної єдиної світової інформаційної системи відбуваються кардинальні зміни характеру й мети взаємодії. Це загострило проблему соціальної відповідальності, яка виступає основною детермінантою соціальної взаємодії між людьми. У світлі сучасних кризових явищ у країні доводиться констатувати дефіцит відповідальності перед суспільством, що негативно впливає на

відповідальність людини у референтній групі, колективі, сім'ї (мікросередовищі). Це спонукає до розгляду суті соціальної відповідальності в мікросередовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова розробка категорії «відповідальність» у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі пов'язана з іменами Аристотеля, Августина, Б. Спінози, М. Бахтина, М. Гайдеггер, Х. Гроссмана, В. Еркомайшвілі, М. Кагана, Р. Косолапова, В. Маркова, А. Плахотного, Е. Рудковського та ін. Найбільш розгорнутий аналіз поняття «відповідальність» як загальносоціального явища в соціалістичному суспільстві був проведений А. Черемніною. У вітчизняній педагогіці А. Макаренко розкрив відповідальність як соціальну якість особистості, В. Сухомлинський – як здатність особистості самостійно формулювати зобов'язання, виконувати їх і здійснювати самооцінку та самоконтроль. Сучасну концепцію морально-правової відповідальності педагога обґрунтував український науковець Г. Васянович. Із позиції науковців соціальна відповідальність розглядалася як комплексна соціальна проблема, розуміння якої змінюється відповідно до еволюції суспільних трансформацій.

Ознайомлення з сучасними науковими публікаціями показало, що термін «відповідальність» є одним із найбільш уживаних у різних галузях із різним змістовим і значеннєвим наповненням: економічна, юридична, політична, громадянська, екологічна, професійна, етична, моральна та інші види відповідальності, які в сукупності створюють родове поняття «соціальна відповідальність». Для визначення суті поняття «соціальна відповідальність у мікросередовищі» це має важливе значення в якості вихідного посилання.

Відзначимо дисертаційні роботи Л. Канішевської, Н. Стаднік та В. Тернопільської з розгляду суті, значення, змісту соціальної відповідальності учнів у різних навчальних закладах, «відповідальності» відображає об'єктивний, історичний конкретний характер взаємодії між особистістю, колективом, суспільством і розкриває соціальне й морально-правове відношення особистості до суспільства, які характеризуються виконанням свого морального обов'язку і правових норм. Зазначимо, що відповідальність особистості у філософському аспекті не може розглядатися відокремлено від соціальної відповідальності в суспільстві, громаді, групі, сім'ї, у мікросередовищі якого вона відбувається, на який впливає і кожна окрема особистість.

Формулювання мети статті та завдань. Метою нашої статті є з'ясування змісту соціальної відповідальності на основі міждисциплінарного підходу та уточнення означеного поняття в мікросередовищі.

Виклад основного матеріалу статті. Аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що відповідальність – феномен багатоаспектний, тому перш за все потребує вивчення поняття з точки зору міждисциплінарного підходу. На основі етимологічного аналізу, що передбачає встановлення слова в його первісній структурі та дає можливість проаналізувати поняття на основі лексичної приналежності аналізованих слів. Етимологічний аналіз базується на принципах семантичності (врахування можливості значеннєвої спорідненості слів, наявність їхньої спільної семантики), генетичності (врахування значення й звучання споріднених слів інших мов близьких за походженням). Етимологічний аналіз слова в поєднанні з термінологічним аналізом (виявлення та уточнення значень і смислів термінів у різних науках) сприяють розкриттю суті досліджуваних педагогічних явищ, конкретизації дефініції та позначенню наукових підходів (позицій) до трактування й визначення відповідних понять. У контексті цих аналізів нас цікавлять тлумачення поняття «соціальна відповідальність у мікросередовищі», що уточнюють та виокремлюють його смисл на основі уточнення понять «відповідальність», «соціальна відповідальність».

Етимологія терміну «відповідальність» указує на те, що ця дефініція була введена вжиток в українській мові не так давно. Вивчення словників дозволяє констатувати, що поняття «відповідальність» у давньослов'янській мові не існувало, не зважаючи на те, що явище, яке воно позначало, мало місце у житті суспільства. Давньослов'янське слово «віче» (народні збори, на яких держали відповідь) означає «порада», «згода», «договір» та є

спорідненим зі словами «відвічальність», «відвіт», «відповідь», які у свою чергу споріднені зі словом «відповідальність» (покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за що-небудь) [4, с. 620].

Значимо, що в XVI столітті зміст цього явища трансформувалася й характеризувався як звіт перед кимось, звіт за свої дії, вчинки. Отже, замість слова «відповідальність» використовували слова «відповідь», «надати відповідь», «нести відповідь» [4, с. 691].

Етимологічний аналіз слова «відповідальність» показує, що відповідальним є той, хто відповідає, або ж той, хто може дати відповідь та несе відповідь. Відповісти може той, хто бажає жити для чогось та когось, може відповідати за свою роботу, справу, за вчинки, слова. Тобто людина повинна дати відповідь на питання про причини, які відбуваються навколо неї та з нею самою. Вирішальну роль при цьому відіграє той факт, що людина несе відповідь перед громадою, сім'єю.

З огляду на словотвірний аналіз поняття «відповідальність» можна стверджувати, що воно утворене від основи дієслова повідати (повідувати, повісти), що означає «повіряти що-небудь комусь (довіряти, ділитися), повідомляти кому-небудь щось» [4, с. 666]. Як бачимо, внаслідок різних фонетичних, морфемних, семантичних змін зв'язок між спорідненими словами втрачався. Трактування цих понять змінювалося відповідно до розширення сфери діяльності суспільства, при цьому їхній зміст відображав загальнолюдський обов'язок як неодмінну дію перед близьким оточенням.

У «Словаре Академии Российской по азбучному порядку расположенному» (1822 р.) поняття «відповідальність» розкривається як зобов'язання у звіті за щось. В. Даль співвідносить слова «відповідальність» та «відповідь», що визначається як якість зобов'язання, порука, поручительство за щось або обов'язок, повинність, надання звіту. Д. Ушаков вказує на те, що поняття «відповідальність» – це стан, при якому людина, яка виконує певну роботу, зобов'язана надавати повний звіт про свої дії та брати на себе провину за всі можливі наслідки результатів виконаної справи, у виконанні певних зобов'язань і обов'язків. С. Ожегов аналогічно розкриває зміст цього поняття: необхідність, зобов'язання відповідати за власні дії, вчинки. Тобто ці трактування підкреслюють підзвітність суб'єкта перед інстанціями, спільнотою (сім'я, рід, близьке оточення). З огляду на мету нашого дослідження важливим є той факт, що відносини зі спільнотою базуються не на контракті, а на взаєморозумінні з ближнім оточенням.

Такий же підхід до розуміння досліджуваного поняття зберігається і в мовах інших народів. Так, в англійській мові виконання обов'язку – «responsibility», у французькій мові поряд із цим трактуванням існує й інше – «une responsabilité», яке означає – необхідність звітувати про здійснені вчинки. У німецькій мові слово «Verantwortung», що характеризує загальне значення, перекладається як відповідальність, але використовується у словосполученні «die Verantwortung übernehmen» і визначається як брати на себе відповідальність, а також «die Verantwortung für etw» або «tragen» тлумачиться як нести відповідальність за щось, за когось. У цьому контексті відповідальність відображає як особистісну, так і суспільну сутність відповідальності. Механізм її реалізації в першому випадку є надання звіту про свою поведінку, в другому – забезпечує саме соціальну дію: спрямованість на «іншого».

Чітке тлумачення змісту слова надається в сучасному словнику української мови, де розглядається відповідальність, з одного боку, як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова, а з іншого, – серйозність, важливість справи, моменту [5, с. 620]. Отже, у загальному сенсі тлумачення поняття «відповідальність» об'єднується за змістом з вищевикладеними визначеннями. Значимо, що суть цієї дефініції у слов'янських мовах залишається незмінною: зобов'язання, обов'язок відповідати, відповідати за власні дії та вчинки, звітувати перед суспільством, спільнотою. Лексичне значення самого слова, по-перше, передбачає відповідальність людини за власні вчинки, за наслідки своєї діяльності, відповідальність за когось, задля чогось; по-друге, значення – відповідальність перед кимось: іншими людьми, суспільством, Богом.

Порівняльний аналіз слова «відповідь», яке має спільне походження зі словом «відповідальність», дозволив виявити його синоніми: відказ, відповідь, одвіт, відмова, відпис (на письмі), реакція (на що), відсіч (гідна) [2, с.7] Тобто досліджувана дефініція набуває сенсу наближеного до терміну «відповідальність». Натомість, вважаємо, що відповідь та відповідальність є хоч і взаємопов'язаними, проте не синонімічними поняттями в соціально-педагогічному аспекті.

Отже, етимологічний аналіз досліджуваного поняття не дає можливості розкрити всі змістові грані і потребує уточнення змісту поняття «соціальна відповідальність у мікросередовищі». Але цей аналіз дає можливість зрозуміти, що виникнення поняття «відповідальність» зумовлено суспільним характером людської поведінки і відображає взаємозв'язок суспільства, мікросередовища й індивіда. Зазначимо, що відповідальність індивіда, як відповідь за власні дії та вчинки, проявляється не лише в підпорядкуванні вимогам суспільства. Людина у взаємовідносинах з іншими проявляє власну позицію як особистість, тому відповідальність повинна бути також і внутрішньою, перед самим собою, оскільки лише внутрішній зв'язок елементів особистості гарантує почуття відповідальності.

У вітчизняній енциклопедичній літературі цей термін розглядають у контексті культури народів та розуміють як необхідність, обов'язок надавати комусь звіт, за власні дії. Тобто бути відповідальним – володіти правами та обов'язками у будь-якій сфері, мати розвинене почуття обов'язку, старанно ставитися до своїх обов'язків. Це трактування розширює межі поняття «соціальна відповідальність».

Оскільки цей термін багатогранний, тому уточнення суті поняття «соціальна відповідальність у мікросередовищі» потребує міждисциплінарного підходу. Розглянемо суть поняття «соціальна відповідальність» у словниках різних наук.

Філософське розуміння «відповідальності» відображає об'єктивний, історичний конкретний характер взаємодії між особистістю, колективом, суспільством і розкриває соціальне й морально-правове відношення особистості до суспільства, які характеризуються виконанням свого морального обов'язку і правових норм. Зазначимо, що відповідальність особистості у філософському аспекті не може розглядатися відокремлено від соціальної відповідальності в суспільстві, громаді, групі, сім'ї, в мікросередовищі якого вона відбувається, на який впливає і кожна окрема особистість.

Етика розглядає «відповідальність» як категорію, що характеризує особистість із точки зору виконання нею моральних вимог, що пред'являє суспільство, ступені участі особистості в удосконаленні суспільних відносин. Такий погляд дозволяє зосередитися на розкритті конкретних характеристик соціальної відповідальності як відповідальності перед поколінням, соціальними нормами та правилами певного суспільства у взаємоповазі. Ці норми безпосередньо виходять зі суспільних уявлень про добро, зло, справедливість, чесність, гідність; виступають критеріями соціальної оцінки певних якостей особистості в найближчому середовищі і можуть проявлятися, наприклад, як відповідальність – виконання моральних вимог – у сфері сімейно-побутових відносин.

У юриспруденції зміст поняття «відповідальність» залежить від певного розділу права: кримінальна, дисциплінарна, матеріальна, адміністративна, громадянська. У такому широкому юридичному аспекті соціальна відповідальність розглядається як те, що накопичується суспільством у процесі реальної спільної діяльності людей для задоволення їхніх групових, індивідуальних інтересів та потреб і є спільним, доступним для засвоєння, опрацювання, зміни кожному члену цього суспільства [1]. Як бачимо, соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка індивіда має суспільне значення та регулюється соціальними нормами. Ці норми фіксують відповідні відносини не тільки між державою й індивідом, але й між людьми у вигляді взаємних прав та обов'язків, що закріплюються в певних нормах (законах, правилах, звичаях, традиціях, табу). Їх порушення в конкретних умовах життя особистості (сім'я, сусідство) та середовища найближчого оточення (вулиця, тип поселення, громадські організації, формальні і

неформальні об'єднання) завжди розглядалося як посягання на інтереси роду та підлягало негайному засудженню, тобто відповідальності індивіда в мікросередовищі.

Соціологія розглядає «відповідальність» як прийняття або покладання певних обов'язків на особистість, або групу та пред'явлення на цій основі вимог до відповідної особи або груп. За суттю поняття «відповідальність» у соціології носить соціальний характер. З цієї точки зору соціальна відповідальність у мікросередовищі вказує на взаємозв'язок розуміння людиною своїх обов'язків і місця в громаді, соціальній спільності, мікрогрупі як у системі суспільних відносин. При цьому усвідомлення людиною необхідності визнавати і дотримуватися норм суспільства, а також оцінки своїх вчинків з точки зору наслідків для себе й оточуючих характеризує соціальну відповідальність у мікросередовищі як явище, що забезпечує узгодження особистих і суспільних інтересів, направляє поведінку людей у необхідне, суспільно корисне русло.

У психології «відповідальність» розглядається як концентрований контроль над актами діяльності індивіда, критерій виконання ним нормативів, які проектується за допомогою диференційованих форм як спостереження й оцінка соціальної поведінки [3]. Тобто на відміну від соціології, у психології підкреслюється зв'язок від особи до суспільства, що характеризує відповідальність у мікросередовищі як найважливішу моральну та соціально-психологічну якість особи.

Висновки. На основі міждисциплінарного підходу сучасної науки, що поєднує етимологічний і термінологічний аналізи дефініції «відповідальність» та аналіз поняття «соціальна відповідальність» у різних науках, встановлено, що суть досліджуваного поняття полягає в прояві зв'язку та взаємозалежності особи і суспільства завдяки підзвітності, обов'язків, що склалися в процесі культурно-історичного поступу суспільства, трансформувалися відповідно до соціально-правових змін у суспільстві, обумовлюючи як свідомо-вольове відношення людини до пред'явлених суспільством вимог, необхідність неухильного їх дотримання та як прояв власної позиції особистості. Соціально-педагогічний аспект розуміння сутності соціальної відповідальності у мікросередовищі полягає в поєднанні зазначених поглядів, що забезпечує погодження вчинків особистості з існуючими нормами й цінностями, інтересами мікросередовища, в якому особистість розвивається.

Проведене дослідження дозволило визначити перспективні напрями подальшої розробки проблеми: розвиток соціальної відповідальності майбутніх педагогів; дослідження особливостей соціальної відповідальності майбутніх учителів під час проходження педагогічної практики.

Список використаних джерел

1. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 858 с.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. — Київ: Українсько-канадське спільне підприємство „Кобза”, 1993. — С. 7
3. Психология. Словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М. : Полииздат, 1990. — 494 с.
4. Словарь по этике / под ред. И. С. Кона. — 4-е изд. — М. : Политиздат, 1981. — 430 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. — Київ: Наук. думка, 1970. — Т. 1. — С. 620–699.
6. Философский энциклопедический словарь / гол. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М. : Сов. энцикл., 1983. — 840 с.
7. Кабусь Н. Д. Формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних педагогів як умова їхнього особистісного саморозвитку / Н. Д. Кабусь // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. — Харків, 2013. — Вип. 37. — С. 43–48.

References

1. Sukhareva, AYа (ed.) 2007, *Bolshoy yurydychesky slovar* [Large Law Dictionary], [INFRA-M](#), Moskva.
2. Karavansky, S 1993, *Praktychnyy slovnyk synonimiv ukrayinskoyi movy*, Ukrayinsko-kanadske spilne pidpryyemstvo „Kobza”, Kyiv, pp. 7.

3. Petrovskyy, AV &, M.H. Yaroshevskyy, MH 1990, *Psykhohyya. Slovar* [Psychology. Dictionary], Politizdat, Moskva.
4. *Kon, IS 1981, Slovar po etike* [Glossary of Ethics], Politizdat, Moskva.
5. *Slovyk ukrayinskoyi movy* 1970, Naukova dumka, Kyiv, vol. 1, pp. 620-699.
6. Ilichev, LF, Fedoseyev, PN, Kovalev SM & Panov, VH 1983, *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary], Sovetskaya entsyklopediya, Moskva.
7. Kabus, ND 2013, Formuvannya sotsialnoyi vidpovidalnosti maybutnikh sotsialnykh pedahohiv yak umova yikhnogo osobystisnoho samorozvytku', *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity*, no. 37, pp. 43-48.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2014р.